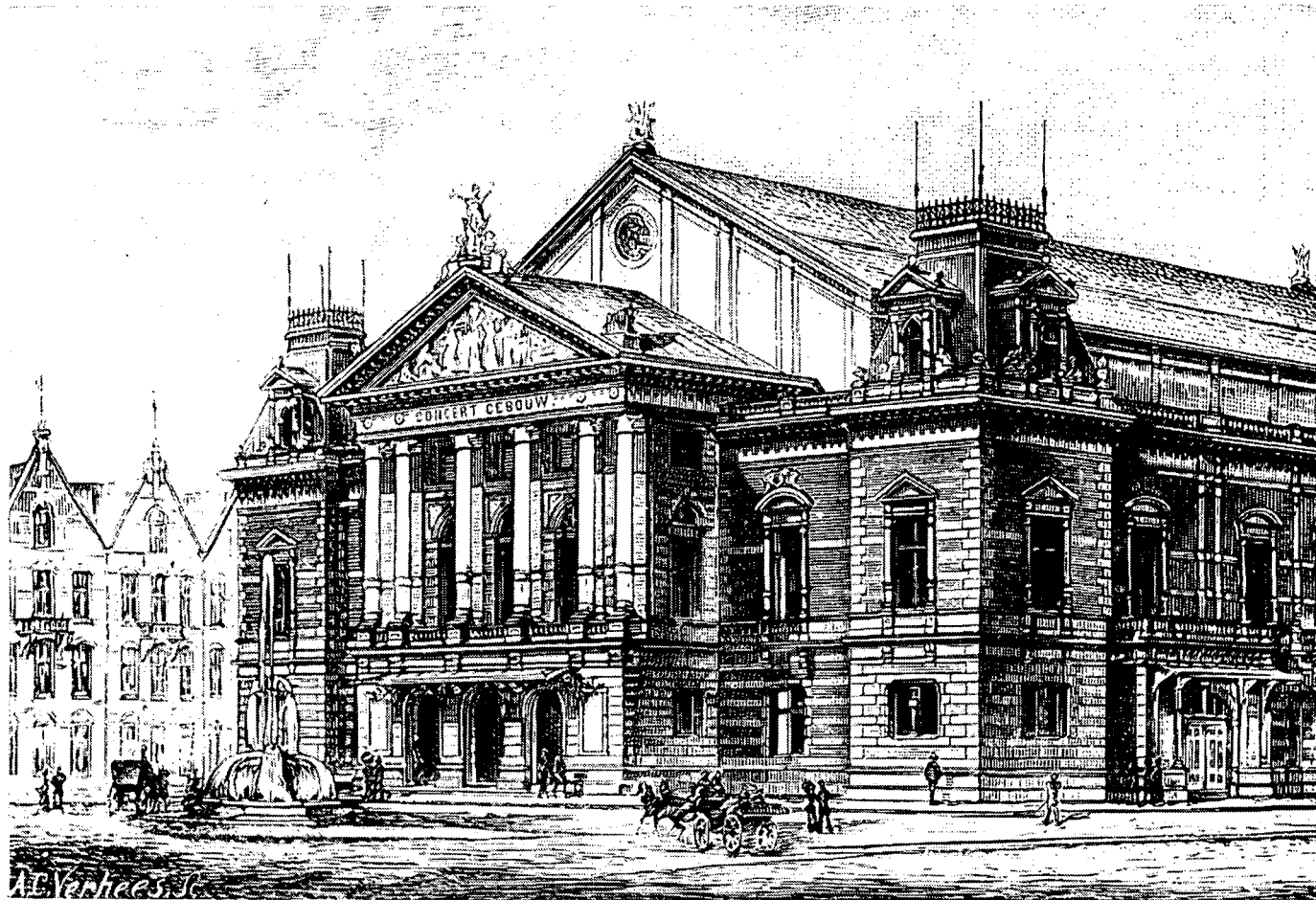

Achter façade van Weense classicisme wonen, nu al negentig jaar, Sappho en Cecilla

Mooi of lelijk?

De hedendaagse directie van het Concertgebouw heeft er door een fascinerende belichting van het avant-corps met de zandstenen zuilen en het tympaan voor gezorgd dat de voorbijganger even verrast de pas inhoudt. Een „spotje” zet bovendien de met bladgoud bedekte lier op het dak tegen de donkere achtergrond van de hemel in het licht.

Op 11 april zal het negentig jaar geleden zijn dat het gebouw in gebruik werd genomen met een inwijdingsconcert onder leiding van Henri Viotta. Negentig jaar Concertgebouw . . . Men verhaalt dat een uitlating van Brahms dat hij de Amsterdammers „liebe Leute” maar „schlechte Musikanten” vond de directe aanleiding is geweest dat men tot de stichting besloot.

De jaren tachtig van de vorige eeuw zagen grote bouwbedrijvigheid in de hoofdstad. Het Rijksmuseum verrees, het Centraal Station, nieuwe kerken, er werd druk gebouwd

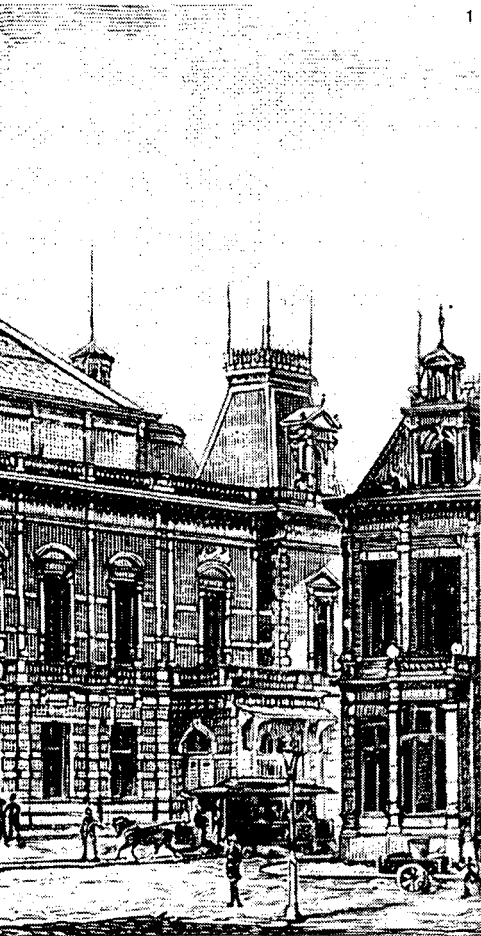
voor de groeiende bevolking in het zuidelijk en westelijk deel van de stad buiten de wallen. Het culturele leven van Amsterdam toonde duidelijke kenmerken van een zekere stroomversnelling. De „mannen van tachtig” richtten in 1885 De Nieuwe Gids op, in 1883 nam Viotta het initiatief tot oprichting van de Wagnervereniging.

Muziekminnend Amsterdam moest in het begin van de jaren tachtig de Parkzaal in de Plantage voor concerten missen: in 1882 werd het gebouw gesloopt. Er restten nog de grote zaal in het Paleis voor Volksvlucht waarin de akoestiek weinig aantrekkelijk was en de zaal van Felix Meritis. Maar het sociëteitskarakter van Felix maakten de concerten in de – toch al niet grote – zaal voor menig een niet toegankelijk. Ook de zaal van Odeon aan het Singel bij het Koningsplein was weinig geschikt. In dit Odeon werden wel onder voorzitterschap van een bekende figuur uit de financiële wereld van Amsterdam, P. A. L. van Og-

trop, de eerste besprekingen gevoerd – men schreef toen 1881 – over een „nieuwe concertzaal”. Er zou voor dit plan een kapitaal van 400.000 gulden nodig zijn.

In 1882 bleek er voor f 250.000 te zijn ingeschreven. Op 8 juli van dat jaar kon de oprichtingsakte voor de NV Het Concertgebouw worden verleend. Een prijsvraag onder architecten leverde ontwerpen op van C. Muysken, G. B. Salm, A. L. van Gendt, Th. Sanders en Th. Schill die in januari 1883 bij Arti en Amicitiae tentoon werden gesteld. Na omwerking is tenslotte – de gebruikelijke conflicten hadden niet op zich laten wachten – het plan van A. L. van Gendt gekozen.

Wie was deze Adolf Leonard van Gendt, in 1885 geboren te Alkmaar als zoon van een waterstaatsingenieur? Zijn vader had hem aan de Koninklijke Academie te Amsterdam voor het bouwvak laten studeren en hij hield zich aanvankelijk bezig met de aanleg van de spoorlijn naar Den Helder en de bouw

1 Museumplein en omgeving, noemt in een artikel voor „wonen-TA-BK” (juli 1976) de heren Van Gendt „pioniers op technisch, niet op esthetisch terrein”. En verder: „de gebouwen die zij in een geleende stijl ontwierpen, behoren vaak tot het beste en bruikbaarste dat in die stijl tot stand is gebracht”.

En dat is in het bijzonder van toepassing op het Concertgebouw waarvoor nog in 1883 de grondwerken werden opgeleverd. Er waren 2186 palen geheid op het terrein aan de uiterste rand van de stad, dat niet eens meer onder de gemeente Amsterdam viel, maar dat grondgebied was van Nieuwer-Amstel (het tegenwoordige Amstelveen). Van deze gemeente en van de bouwmaatschappij Willemspark had de jonge NV de grond verworven. Amsterdam had niet stilgezeten en had grond aangeboden aan de Ceintuurbaan ter hoogte van het tegenwoordige Sarphati-

I Voorgevel van het Concertgebouw naar een tekening van de architect A. L. van Gendt

Tekening: Hist. Topografische Atlas Gem. Archiefdienst Amsterdam.

II Het Amsterdamse Concertgebouw, zoals het zich thans manifesteert aan de rand van het Museumplein

Foto: Kors van Bennekom, Amsterdam

park. Maar de prijs was te hoog. Voor drie gulden de vierkante meter werd de NV eigenares van 7150 m² aan wat toen bekend was als de Houbrakenstraat (nu Van Baerlestraat).

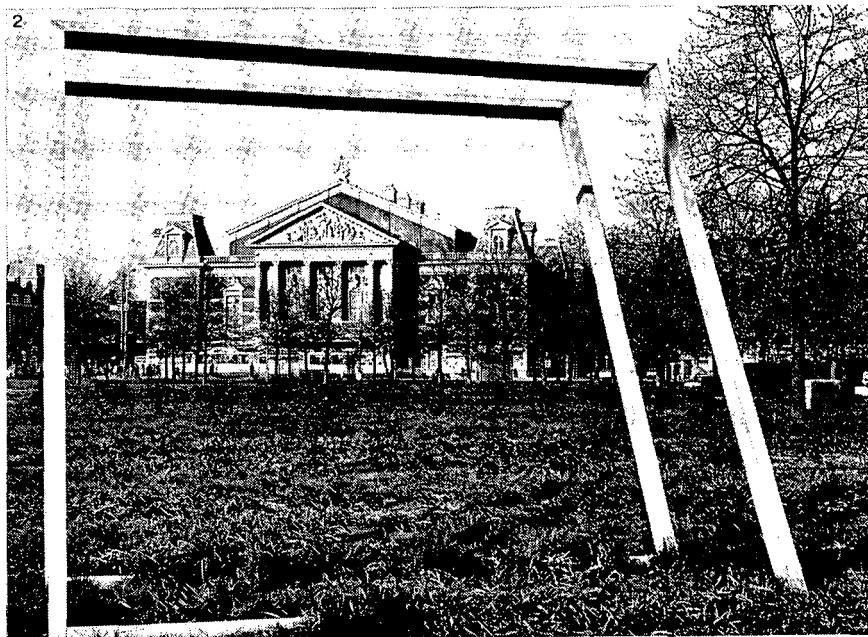
Een adempauze bleek nodig na voltooiing van de grondwerken: de middelen vloeiden als gevolg van de minder gunstige conjunctuur niet zo snel toe als men had gehoopt. Eerst op 19 februari 1885 kon in het Vondelparkpaviljoen de aanbesteding worden gehouden. De bouw werd gegund voor een bedrag van 257.000 gulden.

Enig kissebissen ging nog vooraf aan de opening en wel over de voorzieningen die moesten worden getroffen om het gebouw bereikbaar te maken via P.C. Hooftstraat en Van Baerlestraat. Drie, vier weken voor de openingsdag ging Nieuwer-Amstel aan de slag met de aanleg van bestrating en rioleering. In de buurt van het nieuwe gebouw moest een petroleumverlichting worden aangebracht. Geen wonder dat in de eerste jaren van het bestaan velen een bezoek aan het Concertgebouw nog als „een tocht naar buiten” voelden.

Het grote gebouw met de 48 meter lange voorgevel stond dan ook aanvankelijk nog eenzaam temidden van weilanden en tuinen. Waar nu het J.W. Brouwersplein ligt liep nog vele jaren een sloot waaruit, zoals een foto van Jacob Olie uit 1895 laat zien, bij oefeningen de stoomspuit van Nieu-

van stations langs die lijn. In de jaren zestig maakte hij een ontwerp voor het Paleis voor Volksvlucht. In 1874 vestigde Van Gendt zich in Amsterdam. In de eerste tijd bouwde hij veel villa's in het zojuist door de spoorlijn ontsloten Gooi. Samen met dr. Cuypers hield hij zich bezig met de bouw van het Centraal Station, later werkte hij samen met de gebroeders Springer van de nieuwe Stadsschouwburg. In het midden van de jaren negentig ging hij samenwerken met zijn beide zoons.

Zijn stijl was aanvankelijk eclectisch, in het begin van de jaren tachtig echter dragen zijn gebouwen een enigszins Weens karakter, naderhand volgt een periode van neo-renaissance (gebouw van de HVA aan de N.Z. Voorburgwal, Burgerziekenhuis). Wanneer Van Gendt samenwerkt met zijn zoons doen Nouveau Art-elementen hun intrede. Van Gendt stierf in 1901. Lydia Lansink, de kunsthistorica bekend geworden door haar kennis van de architectuur van het

wer-Amstel water zoog. Binnen wekte de grote zaal met 1800 zitplaatsen de bewondering van de Amsterdammers. De zaal was 44 meter lang, 27.80 meter breed en bijna 25 meter hoog. De ovale kleine zaal boven de koffiekamer was even groot als de zaal van Felix Meritis. Het technisch vernuft van de architect had niet versaaagd. Door de gangen rondom de grote zaal kwam deze nergens in contact met de buitenmuur. Het cassetteplafond was met een ijzerconstructie opgehangen, de vloer was onderkelderd. Toch waren er aanvankelijk nog wel bedenkingen over de akoestiek. Dat werd er niet beter op toen na een actie met een loterij het langverwachte orgel kon worden aangebracht in 1891. Het gevolg daarvan was dat de juiste verhouding tussen strijkers en blazers moeilijker bleek te bereiken.

Zijn terecht befaamde akoestische eigenschappen dankt de grote zaal van het Concertgebouw aan een ingreep in de zomer van 1899 toen, na tien jaar experimenteren, de hoogte en de helling van het podium werden gewijzigd. Mede dankzij adviezen van Willem Mengelberg, die in 1895 de eerste dirigent van het Concertgebouworkest, Willem Kes, had opgevolgd.

Van Gendt noemde de stijl van het gebouw „renaissance” – heden ten dage omschrijft de benaming Weens classicisme beter het uiterlijk van het gebouw. Het timpaan werd gevuld met beeldhouwwerk van Joh. Franse

„eene reeks figuren den genius der muziek en de muzen der toonkunst en aanverwante zusteren toonende” – weinig opmerkelijke beelden in de zeer academische stijl van die dagen. Dit frontispies was overigens een geschenk van drie bestuursleden. Tussen de zuilen ontwaarde men drie borstbeelden van brons, Sweelinck, Bach en Beethoven voorstellend. De aanwezigheid van Sweelinck hier in de façade van de „tempel der muzen” bleek er geen waarborg voor, dat op die 11de april 1888 ook muziek van een Nederlandse componist ten gehore werd gebracht. Dat was niet het geval. Viotta heeft er wel het een en ander over moeten horen!

Het Concertgebouworkest kwam nog in het openingsjaar tot stand en de 32-jarige Willem Kes zwaaide er de scepter over. Het openingsconcert van 3 november 1888 waarin, heel opmerkelijk, op het programma de eerste uitvoering voorkwam van een compositie van de contemporaine componist Villiers Stanford, kan worden beschouwd als het geboorte-uur van het Concertgebouworkest. Kes transigeerde nimmer met zijn artistieke opvattingen; het was spoedig gedaan met de tafeltjes met glazen bier in de concertzaal en met het binnenkomen van publiek tijdens het concert. Al vrij gauw was de donderdag de avond van de abonnementsconcerten. De tuin achter het gebouw werd op 16 mei 1889 geopend met

een algemene gasilluminatie. Hier kon het publiek vaak militaire muziekkorpsen horen. Speelde het Concertgebouworkest er dan droegen de orkestleden hoge hoeden. Financiële zorgen ontbraken niet, financiële acties met veel burgerzin ondernomen moesten uitkomst brengen. Onderwijl groeide de faam van het orkest, vooral nadat Mengelberg op 24 september 1896 met een gedenkwaardige Symphonie Pathétique van Tsjajkowsky zijn naam had gevestigd. In 1896 kwam het Concertgebouw door annexatie op Amsterdams grondgebied te liggen. Er werd in de omgeving druk gebouwd en geleidelijk aan ontstond de Concertgebouwuurt. In 1911 kreeg het Concertgebouw elektrisch licht dankzij 121 milde gevers. De 122ste zei neen: zijn ogen konden elektrisch licht niet verdragen! In datzelfde jaar ontving het Concertgebouw voor het eerst subsidie: f 5.000 van de gemeente. Dat betekende tevens het begin van de volksconcerten.

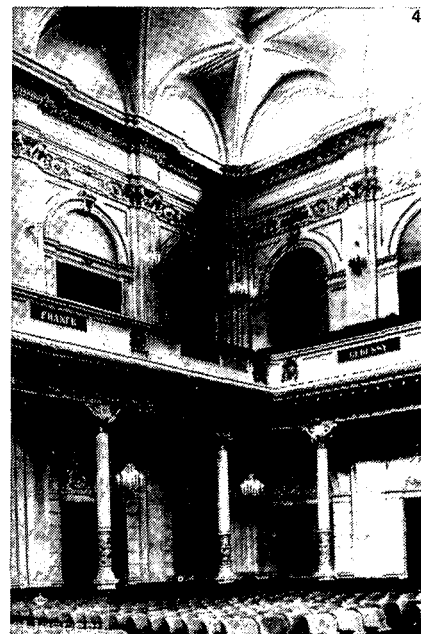
Toen er een tram door de De Lairesestraat ging rijden bleken de concerten in de tuin

III Het timpaan

Foto: Stichting „Oktava”, Amsterdam

IV Interieur van het Amsterdamse Concertgebouw

Foto: Albert Jaspers, Amsterdam

onmogelijk. De zomer van 1912 was het laatste seizoen van de tuinconcerten. Met die tuin is het triest afgelopen. In 1923 en 1925 is hij aan de gemeente verkocht: 3470 m² voor f 180.000. Op de grond werden herenhuizen gebouwd. Latere besturen van het Concertgebouw hebben deze gang van zaken wel betreurd. Royaards en Mengelberg hadden plannen om op de grond een klein muziekteater te stichten...

In 1947 werd ontdekt dat de vloer van de grote zaal was aangetast door houtzwam. Een betonnen ondervloer is daarna aangebracht – de invloed hiervan op de akoestiek is erg meegevallen. Bij het zestigjarig bestaan is een jubileum-bouwfonds gevormd om een restauratie mogelijk te maken. Met veel begrip voor de schepping van Van Gendt is die uitgevoerd door architect Simon Switzar.

Bouwmeester Van Gendt heeft, bij alle Weens classicisme, rekening gehouden met het gebouw aan de overkant van wat wij nu kennen als het Museumplein, het Rijksmuseum, in 1885 geopend. Om „samenstemming” met de hoofdvormen van het Rijksmuseum te krijgen werden de trapzalen aan de vier hoeken van het Concertgebouw bekroond met „scherp uitkomende daken” niet ongelijk aan de torens van het enige honderden meters verder gelegen museum. Overigens getuigt het Museumplein – het Stedelijk Museum keert het de rug toe, het

Van Goghmuseum een sober achtervlak... – al heel weinig van de „samenstemming”, die Van Gendt voor ogen stond.

De grote verkeersweg die door het plein snijdt is op de onderdoorgang van het Rijksmuseum gerooid. Beplanting noch bestrating lijken zich ook maar iets aan te trekken van wat nu, met recht, is toegevoegd aan de rij van Amsterdamse monumenten: Van Gendts Concertgebouw. Geen sprake van enig prospect op het Museumplein dat de aanblik van de façade met de zuilen in een omlijsting zet, die het hart van de daarvoor gevoelige beschouwer sneller doet kloppen.

Zodra het blad aan de bomen is moet men op de trottoirrand van de Van Baerlestraat gaan staan om met het dreunend, stinkend verkeer voor zijn neus de gevel te bewonderen.

De voetganger krijgt geen gelegenheid om, gaande over het Museumplein „de tempel der toonkunst” te naderen, voortdurend het oog gericht op de gevel die daar ruim negentig jaar geleden verrees, de gevel van een gebouw dat negentig jaar lang het Nederlandse muziekleven heeft gediend, waarin het „Treedt in, hier wonen Sappho en Cecilia” uit de openingstoespraak van bestuurslid D. H. Joosten op 11 april 1888 zo onmiskenbaar werd bewaarheid.

J. Th. Balk

... Ter gelegenheid van het jubileum zal in het Concertgebouw van 11 april tot 3 november een fototentoonstelling te zien zijn, getiteld „Van Dolf van Gendt naar Bernard Haitink, negentig jaar Concertgebouw en Concertgebouworkest”. Er verschijnt een catalogus samengesteld en geschreven door de musicoloog Jan Taat en de kunsthistorica Lydia Lansink, waarin honderden foto's, vaak nog niet eerder gepubliceerd, voorkomen. Het boek dat in een oplage van 10.000 door de Stadsdrukkerij wordt gedrukt, krijgt een voorwoord van burgemeester W. Polak.

De foto's bij dit artikel zijn ons welwillend ter beschikking gesteld door de directie van het Concertgebouw.

Het Paleis voor Volksvlucht tot de bouw waarvan dr. Sarphati de stoot gaf. Het was van ijzer en glas, in navolging van het Crystal Palace in Londen; architect C. Outshoorn. Het markante gebouw kwam in de tweede helft 19e eeuw tot stand; in 1929 maakte een enorme brand er een ruïne van. In het Paleis voor Volksvlucht heeft zich tientallen jaren een belangrijk deel van het Amsterdamse muziekleven voltrokken.

